

Газуда Л.М., д. е. н., доцент,
професор кафедри економіки підприємства
Ужгородський національний університет

Яремчук Н.В., асистент кафедри
стоматології післядипломної освіти
Ужгородський національний університет

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ОБЛАСТЯХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Газуда Л.М., Яремчук Н.В. Динаміка розвитку аграрного виробництва в Україні та областях Карпатського регіону. У статті досліджено особливості функціонування суб'єктів аграрного господарювання в умовах ринкових відносин. Обґрунтовано окремі відмінності у веденні сільського господарства в різних ґрунтово-кліматичних умовах, що безпосередньо впливає на результати діяльності суб'єктів господарювання у сфері аграрного виробництва та позначається на рівні їх розвитку. Здійснено порівняльний аналіз діяльності у сфері аграрного виробництва України в цілому та областей Карпатського регіону зокрема. Обґрунтовано необхідність раціонального використання земельних ресурсів, оскільки посилюються надмірне навантаження і негативний антропогенний вплив на можливості їх розширеного відтворення.

Ключові слова: аграрне виробництво, суб'єкти аграрного господарювання, використання земельних ресурсів, виробництво валової продукції сільського господарства.

Газуда Л.М., Яремчук Н.В. Динамика развития аграрного производства в Украине и областях Карпатского региона. В статье исследованы особенности функционирования субъектов аграрного хозяйствования в условиях рыночных отношений. Обоснованы отдельные различия в ведении сельского хозяйства в различных почвенно-климатических условиях, что непосредственно влияет на результаты деятельности субъектов хозяйствования в сфере аграрного производства и сказывается на уровне их развития. Осуществлен сравнительный анализ деятельности в сфере аграрного производства Украины в целом и областей Карпатского региона в частности. Обоснована необходимость рационального использования земельных ресурсов, поскольку усиливаются чрезмерная нагрузка и отрицательное антропогенное воздействие на возможности их расширенного воспроизводства.

Ключевые слова: аграрное производство, субъекты аграрного хозяйствования, использование земельных ресурсов, производство валовой продукции сельского хозяйства.

Hazuda L.M., Yaremchuk N.V. Dynamics of agricultural production development in Ukraine and regions of the Carpathian region. The features of the functioning of agricultural management in market conditions are investigated. Individual differences in agriculture are discussed in different soil and climatic conditions that directly affect the performance of undertakings in the agricultural production and the impact on the level of their development. The comparative analysis of agricultural production in Ukraine is made in general and the areas of the Carpathian region in particular. The necessity of rational use of land resources are discussed, because of increased stress and excessive negative human impact on the possibility of expanded reproduction.

Keywords: agricultural production, subjects of agrarian economic, land use, production of gross output and agriculture.

Постановка проблеми. Залучення України до глобалізаційних світогосподарських процесів зумовлює необхідність активізації сфери аграрного розвитку як вагомого складника життєзабезпечення територіальних економічних систем, формування продовольчого забезпечення на основі врахування власного ресурсного потенціалу в межах просторового розвитку.

Необхідність активізації розвитку аграрного виробництва для забезпечення продовольчої безпеки обґрунтовувалася на конференції ФАО у Нідерландах (1999 р.) [2, с. 213], де було схвалено Концепцію

багатофункціональності сільського господарства та відмічено важливу роль сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку аграрного виробництва в умовах поглиблення ринкових відносин досліджують такі провідні науковці, як В. Збарський, С. Кваша, М. Лендел, Ю. Лупенко, В. Мацибора, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, А. Чалий та ін. Однак, незважаючи на численні публікації із даної проблематики, досі залишаються дискусійними питання забезпечення активізації розвитку сфери аграрного виробництва.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження динаміки розвитку сфери аграрного виробництва з виявленням особливостей функціонування суб'єктів аграрного господарювання в умовах ринкових відносин.

Виклад основних результатів. Сфера аграрного розвитку є однією з найважливіших в економічній системі України. Тут забезпечується 8,7% валової доданої вартості, зайнято 3,1 млн. населення (або 17,1% до підсумку), використовується основних засобів вартістю понад 156,0 млрд. грн., функціонують 52,5 тис. сільськогосподарських підприємств (3,9% до кількості суб'єктів ЄДРПОУ), що використовують більше 21,2 млн. га сільськогосподарських угідь (2014 р.) господарюючих суб'єктів. В аграрному виробництві задіяно 32,5 млн. га орних земель, на яких господарюють близько 5 млн. суб'єктів на селі як сільськогосподарських підприємств, так і господарств населення [9, с. 30, 34, 51, 77; 13, с. 31, 70, 128, 122, 342]. Вироблена в сільському господарстві 1 грн. продукції дає змогу одержувати понад 12 грн. продукції в інших галузях [14, с. 4].

Забезпечуючи потреби населення у продовольчій продукції, сфера аграрного виробництва безпосередньо пов'язана із земельними ресурсами, що характеризуються неоднаковою родючістю ґрунтів та відмінністю в кліматичних і погодних умовах у регіонах країни. Так, області Карпатського регіону, зокрема Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька, характеризуються вертикальною зональністю (поясністю), де наявні низинна, передгірна і гірська місцевості. Саме ведення сільського господарства в різних ґрунтово-кліматичних умовах безпосередньо впливає на результати діяльності суб'єктів господарювання аграрної сфери та позначається на рівні їх розвитку.

Особливістю досліджуваних областей є вигідне геополітичне і гео економічне розташування. Вони є складниками Карпатської гірської системи, розміщеної у центрі Середньої Європи, специфічною територіальною системою України у складі Східних Карпат, що займає центральну частину Карпатської гірської системи і простягнулася своєрідною гігантською дугою протяжністю 1 500 км. Утворюють її паралельні гірські хребти, що тягнуться з північного заходу на південний схід. Ця система у структурно-орографічному відношенні поділяється на три частини: Західні, Східні та Південні Карпати. Протяжність Українських Карпат – 270 км, ширина – 70–100 км, а в цілому їх загальна площа становить понад 3 700 км², або ж 20% загальної Карпатської гірської системи. Українські Карпати охоплюють усю територію Закарпатської та частково трьох областей України: 37,5% – Івано-Франківської, 18,6% – Львівської та 15,8% – Чернівецької [3, с. 43]. Своєрідністю виділяється Закарпатська область, яка є однією з найменших серед західних областей України (12,8 тис. км², або 2,1% території

України) і територію якої (близько 80,0%) займають гори, серед яких найвища точка України – г. Говерла (2 061 м) [10, с. 19].

Територіальна система досліджуваних областей знаходиться на крайньому заході України. Всі адміністративні області, що входять до її складу, мають прикордонне розташування і межують з п'ятьма європейськими державами, зокрема країнами – членами Євросоюзу: Угорщиною, Польщею, Словаччиною Румунією, а також Молдовою, що створює сприятливі умови для формування інтеграційно-конвергенційних процесів у всіх сферах господарської діяльності людини, прикордонного й транскордонного співробітництва та життєзабезпечення у цілому [1, с. 120–121].

Важливим складником є транспортна доступність досліджуваних областей, що має мотиваційний вплив на забезпечення перспективного розвитку сфери аграрного підприємництва, малого бізнесу і спільного підприємництва у цілому, сприяючи при цьому залученню інвестиційних ресурсів як іноземних інвесторів, так і вітчизняних. Так, станом на 01.01.2014 з усіх 3 036,7 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, які надійшли в регіон, у сферу аграрного виробництва було вкладено 41,1, або 11,3% проти 18,1 млн. дол. США на початок 2006 р. [10, с. 155; 6, с. 717].

Характерною особливістю областей Карпатського регіону є переважання чисельності сільського населення в усіх областях, окрім Львівської. Так, станом на 1 січня 2015 р. порівняно з 2001 р. у всіх аналізованих областях відмічена негативна тенденція щодо зменшення кількості населення сільської місцевості, окрім Закарпатської, де кількість сільського населення за аналізований період збільшилася на 0,7 тис. осіб (або 0,1%). Суттєвим фактором негативного впливу на відмічену ситуацію стало і загальне зменшення кількості населення України в цілому (5,3 млн осіб, або 11,0%). Однак, на нашу думку, значною є частка сільського населення, переважно молоді, яка виїжджає у міста для пошуку роботи, оскільки на більшості території сільської місцевості проблема працевлаштування є вагомим.

Дослідження свідчить, що частка сільського населення аналізованих областей до аналогічного показника по Україні за період 2001–2015 рр. поступово збільшується (на 3,1 в. п.).

У процесі аграрного реформування відбулися трансформаційні зміни, поштовхом стало прийняття Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [5]. Результативність відмічених змін безпосередньо вплинула на зростання кількості господарств населення і, відповідно, зменшення кількості сільськогосподарських підприємств через їх реорганізацію.

У розрізі діючих сільськогосподарських підприємств досліджуваних областей за організаційно-правовими формами в 2005–2014 рр. переважали

фермерські господарства. Так, у 2014 р. їх кількість становила 3 734 од., або 79,3% до загальної кількості сільськогосподарських підприємств, однак порівняно з 2005 р. їх кількість зменшилася на 33 од. (або майже на 1,0%). За всіма досліджуваними областями відмічено збільшення кількості таких господарств, однак у Львівській області їх кількість суттєво зменшилася (на 133 од., або на 11,5%). Аналогічними є тенденції і в цілому по Україні стосовно фермерських господарств, де їх кількість у 2014 р. зменшилася порівняно з 2005 р. на 3 019 од., або на 7,1%, а з 2010 р. – на 2 298 од., або 5,5%.

У розрізі організаційно-правових форм господарювання серед сільськогосподарських підприємств значну частку займають господарські товариства, які функціонують на основі об'єднання майна, участі у підприємницькій діяльності та спільної мети – отримання прибутку. Поєднання інтересів зумовлюються вирішенням проблемних питань, передусім фінансового забезпечення, і можливістю обмеження ризику щодо втрати власного майна. Так, господарські товариства в західних областях України займають друге місце після фермерських господарств, однак тенденція щодо їх кількості відрізняється від

середньоукраїнської. Кількість таких господарств за період 2005–2014 рр. у західних областях України мала тенденцію до зменшення (на 172 од., або 24,7%), як і в цілому по Україні (на 150 од., або 1,9%) [12, с. 145; 4, с. 20–40; 9, с. 335; 13, с. 121].

Приватні підприємства займають третю позицію і мають тенденцію до зменшення їх кількості як на національному, так і регіональному рівні, крім Закарпатської та Чернівецької областей. Суттєво зменшилася кількість державних сільськогосподарських підприємств. Якщо в 2005 р. їх кількість у західних областях України становила 49 од. (12,7% до середньоукраїнського показника), то в 2014 р. – тільки 18 од. (7,8%), відповідно по Україні в цілому 386 од. та 228 од., що на 40,9% менше до порівнюваного періоду.

Негативні тенденції змін стосуються й показника виробництва валової продукції сільського господарства за всіма категоріями господарств, окрім господарств населення, в областях Карпатського регіону. Порівняльний аналіз свідчить, що основними товаровиробниками сільськогосподарської продукції в Україні в 1990 р. були сільськогосподарські підприємства, у 2014 р. – господарства населення, а в областях Карпатського регіону як у 1990 р. (51,8% до

Таблиця 1

Виробництво валової продукції сільського господарства в середньому на 100 га сільгоспугідь в областях Карпатського регіону (у постійних цінах 2010 р.)

Області	На 100 га сільгоспугідь, тис. грн.					2014, % до:	
	1990	2000	2012	2013	2014	1990	2013
Закарпатська							
– в усіх категоріях господарств	1009,0	755,0	1048,4	918,2	1070,9	106,1	116,6
– в господарствах населення	4328,0	1139,4	1053,3	1137,0	1122,3	25,9	98,7
Івано-Франківська							
– в усіх категоріях господарств	1102,8	768,8	1115,2	869,8	1210,6	109,8	139,2
– в господарствах населення	1905,2	1112,7	987,1	1033,1	1060,5	55,7	102,7
Львівська							
– в усіх категоріях господарств	820,2	615,9	853,9	682,1	918,4	112,0	134,6
– в господарствах населення	3720,9	978,8	764,9	766,0	803,1	21,6	104,8
Чернівецька							
– в усіх категоріях господарств	1016,4	663,8	969,4	936,6	1057,8	104,1	112,9
– в господарствах населення	3229,9	1135,6	1002,2	1055,5	1065,2	33,0	100,9
Разом по областях							
– в усіх категоріях господарств	937,9	679,7	963,2	804,9	1032,1	110,0	128,2
– в господарствах населення	3051,3	1062,2	909,0	945,0	965,8	31,7	102,2
Довідково: Україна							
– в усіх категоріях господарств	683,4	393,1	612,0	608,9	690,4	101,0	113,4
– в господарствах населення	3132,7	1088,8	689,3	568,9	707,8	22,6	124,4
Області, % до України							
– в усіх категоріях господарств	137,2	172,9	157,4	132,1	149,5	x	x
– в господарствах населення	97,4	97,5	131,9	166,1	136,5	x	x
Закарпаття, % до областей							
– в усіх категоріях господарств	107,5	111,1	108,8	114,0	103,8	x	x
– в господарствах населення	138,1	71,1	115,9	120,3	116,2	x	x
Закарпаття, % до України							
– в усіх категоріях господарств	147,6	192,1	171,3	150,7	155,1	x	x
– в господарствах населення	138,1	104,6	152,8	199,8	158,6	x	x

Джерело: розраховано за даними: [8, с. 29, 79, 214, 216, 223; 11, с. 24; 9, с. 23, 136; 7, с. 234, 239, 246]

показника з виробництва валової продукції за всіма категоріями господарств), так і в 2014 р. (72,0%) частка господарств населення переважала.

Дослідження підтверджує, що починаючи з 1990 р. суттєво знизилася частка сільськогосподарських підприємств у виробництві валової продукції сільського господарства. За період 1990–2014 рр. значне зниження виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах відмічене у Закарпатській області – на 84,0% (із 1 695,8 до 271,7 млн. грн.) та Чернівецькій – на 54,6% (із 2 787,1 до 1 266,0 млн. грн.). У Львівській області це зниження становило 35,9%, Івано-Франківській – 17,7%. І прямо пропорційно частка господарств населення починаючи з 1990 р. як за аналізованими областями, так і по Україні в цілому поступово зростає. Серед областей найвищою у 2014 р. порівняно з 1990 р. була частка виробництва валової продукції у господарствах населення Чернівецької області (70,3%), друге місце належить Закарпатській області (62,2%), третє – Івано-Франківській (30,4%). Незначні зміни відбулися у господарствах населення Львівської області, де зазначена частка становила 13,8%.

Як свідчить аналіз динаміки виробництва валової продукції сільського господарства в Карпатському регіоні за період 1990–2014 рр., використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення в розрахунку на 100 га сільгоспугідь у господарствах населення суттєво зросло порівняно з показником за всіма категоріями господарств (табл. 1).

У розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у господарствах населення аналізованих областей України в 2014 р. було вироблено сільськогосподарської продукції на суму 965,8 тис. грн., що на 36,51% (або на 258,0 тис. грн.) більше порівняно із середньоукраїнським показником. Однак порівняно з 1990 р. у досліджуваних областях відмічена спадна тенденція щодо аналізованого показника, оскільки в 2014 р. було вироблено такої продукції на 68,3% (або 2 085,5 тис. грн.) менше порівняно з 2013 р. відмічено незначне збільшення виробництва валової продукції (на 2,2%).

Аналогічними є тенденції і щодо показника виробництва валової продукції сільського господарства в середньому на одну особу в досліджуваних областях за період 1990–2014 рр. як за господарствами населення, так і в усіх категоріях господарств (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво валової продукції сільського господарства в середньому на одну особу в областях Карпатського регіону (у постійних цінах 2010 р.)

Області, Україна	На одну особу, грн.				2014, % до:	
	1990	2000	2013	2014	1990	2013
Закарпатська						
– в усіх категоріях господарств	3316	2592	3435	3314	99,9	96,5
– в господарствах населення	1978	2448	3255	3206	162,1	98,5
Івано-Франківська						
– в усіх категоріях господарств	3821	2829	4062	4261	111,5	104,9
– в господарствах населення	2101	2542	2795	2834	134,9	101,4
Львівська						
– в усіх категоріях господарств	3752	2617	3470	3720	99,31	107,2
– в господарствах населення	1947	2396	2330	2400	123,3	103,0
Чернівецька						
– в усіх категоріях господарств	5121	3273	4973	5227	102,1	105,1
– в господарствах населення	2152	2671	3803	3779	175,6	99,4
Разом по областях						
– в усіх категоріях господарств	3895	2770	3822	3986	102,3	104,3
– в господарствах населення	2018	2481	2846	2871	142,3	100,9
Довідково: Україна						
– в усіх категоріях господарств	5480	3101	5559	5861	107,0	105,4
– в господарствах населення	1620	1910	2561	2620	161,7	102,3
Області, % до України						
– в усіх категоріях господарств	71,0	89,3	68,7	68,0	-4,7 в.п.	-1,1 в.п.
– в господарствах населення	124,6	130,0	111,1	109,6	-19,4 в.п.	-1,4 в.п.
Закарпаття, % до областей						
– в усіх категоріях господарств	85,1	93,5	61,7	83,1	-2,4 в.п.	-7,8 в.п.
– в господарствах населення	98,0	98,7	114,4	111,7	19,8 в.п.	-2,4 в.п.
Закарпаття, % до України						
– в усіх категоріях господарств	60,5	83,5	61,8	56,5	-7,1 в.п.	-8,9 в.п.
– в господарствах населення	122,1	128,7	127,1	122,4	0,4 в.п.	-3,8 в.п.

Джерело: розраховано за даними [8, с. 29, 79, 214, 216, 223; 11, с. 24; 9, с. 23, 136; 7, с. 234, 237, 239, 246]

У 1990 р. основним товаровиробником сільськогосподарської продукції у грошовому вимірі були сільськогосподарські підприємства. Частка їх у виробництві валової продукції сільського господарства в середньому на одну особу була вищою у Чернівецькій області (58,0%), у цілому за аналізованими областями (68,5%) і Україні (70,1%). Порівняльний аналіз свідчить, що в 2014 р. перевершили показник 1990 р. з виробництва валової продукції сільського господарства у середньому на одну особу в Івано-Франківській (на 440 грн, або 11,5%) і Чернівецькій (106 грн., або 2,1%) областях. Не досягнуто рівня 1990 р. за аналізованим показником, із незначним зниженням, у Львівській (32,0 грн., або 0,9%) і Закарпатській (2,0 грн., або 0,1%) областях. За середньоукраїнським показником відмічено позитивну тенденцію, оскільки в 2014 р. індикатор з виробництва валової продукції сільського господарства перевершив рівень 1990 р. на 412 грн., або на 7,6%.

В умовах трансформаційних перетворень у сфері аграрного виробництва, зокрема зміни форм господарювання і форм власності, надмірного навантаження і негативного антропогенного впливу на землі сільськогосподарського використання постає завдання їх раціонального використання і можливості їх розширеного відтворення. Існує суттєва диференціація щодо інтенсивності та ефективності і ресурсовіддачі наявного економічного потенціалу земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах за рівнем їх використання (табл. 3).

У 2014 р. у сільськогосподарських підприємствах України з 1 га земельних угідь отримано 6 904 грн. валової продукції, що порівняно з 1990 р. на 70 грн., або на 1,0%, більше. Аналогічною є ситуація і щодо досліджуваних областей. Так, у розрахунку на 1 га отримано вищий показник із виробництва валової продукції порівняно з 1990 р. у Закарпатській області – на 611 грн., або 6,1%, в Івано-Франківській – на 1 078 грн., або 9,8%, Львівській – на 1 582 грн., або 12,0%, і Чернівецькій – на 413 грн., або 4,1% областях.

Із виробництва валової продукції на одну особу в розрізі аналізованих областей першість належить Івано-Франківській області, де показник 1990 р. збільшено на 11,5%, у Чернівецькій області – на 2,1%, а в Закарпатській та Львівській областях відмічено незначне зменшення виробництва валової продукції на одну особу – відповідно 0,1% та 0,9% (2014 р.). Середньоукраїнський показник характеризується позитивною тенденцією (7,6%).

За всіма областями в 2014 р. відмічено позитивні тенденції щодо отримання прибутку на 1 га земельних угідь. Однак якщо в Івано-Франківській, Львівській і Чернівецькій областях у 2014 р. аналізований показник перевищив рівень 1990 р. відповідно у 7,6; 6,9 та 2,4 рази, то в Закарпатській області він знизився у 4,8 рази, тобто на 151,9 грн./га. Аналіз показників засвідчив необхідність більш ефективного викори-

стання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області. Особливими рисами характеризується використання земельних угідь у фермерських господарствах, де господарі самостійно визначають пріоритетні напрями діяльності, обсяги виробництва і форми реалізації продукції, окреслюють необхідність ефективного та раціонального використання земель сільськогосподарського призначення на основі збереження агро-систем і поліпшення їх родючості.

Таблиця 3

Ефективність використання земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах України, у т. ч. в областях Карпатського регіону

Області/роки	Рівень використання земельних угідь				
	Валова продукція на 1 га, грн.			Валова продукція на 1 особу	Прибуток на 1 га, грн., усього
	всього	рослинництво	тваринництво		
<i>Закарпатська</i>					
1990	10090	4329	5761	3316	192,2
2000	7550	3320	4230	2592	-30,0
2010	9466	4368	4098	3080	-28,1
2013	10720	5291	5430	3435	17,2
2014	10701	5468	5241	3314	40,3
<i>Івано-Франківська</i>					
1990	11028	4945	6083	3821	264,3
2000	7688	3605	4083	2829	-24,0
2010	9322	3736	5586	3309	403,0
2013	11380	5300	6080	4062	748,4
2014	12106	5861	6246	4261	2020,1
<i>Львівська</i>					
1990	8202	3818	4384	3752	213,5
2000	6159	3096	3063	2617	-34,6
2010	7141	3684	3457	2894	323,3
2013	8698	5069	3629	3470	993,5
2014	9184	5613	3571	3720	1468,7
<i>Чернівецька</i>					
1990	10165	4706	5459	5121	298,2
2000	6638	3631	3007	3273	14,8
2010	8686	4883	3797	4312	18,5
2013	10075	6217	3858	4973	15,6
2014	10578	6779	3799	5227	703,3
<i>Довідково: Україна</i>					
1990	6834	3517	3318	5449	276,1
2000	3931	2416	1514	3071	-3159,7
2010	5341	3414	2039	4249	349,4
2013	6948	6664	2115	5559	324,3
2014	6904	4880	2025	5861	913,9

Джерело: розраховано за даними [9, с. 198, 201, 203, 216, 220]

Висновки. Таким чином, дослідження свідчить, що розвиток економіки України починаючи з

1990 р. відбувався в складних економічних умовах, які супроводжувалися як системною кризою, так і кризою перехідного періоду, що негативно відбилося на динаміці аналізованих показників за період 2000–2005 рр., у наступних роках спостерігається стійка позитивна динаміка зростання виробни-

цтва валової продукції сільського господарства та основних видів продукції сільського господарства в розрахунку на одну особу. Подальших досліджень потребують питання активізації розвитку аграрного виробництва на регіональному і національному рівнях.

Список літератури:

1. Газуда Л.М. Управління конвергенційно-інтеграційними процесами розвитку сільських прикордонних територій: теорія, методологія, практика / Л.М. Газуда. – Ужгород: Сабов А.М., 2015. – 348 с.
2. Економіка аграрного сектору: [навч. посіб.] / В.К. Збарський, М.А. Лендел, В.І. Мацибора, А.А. Чалий; за ред. чл.-кор. УААН, професора М.А. Лендела. – К.: НУБіП України, 2009. – 410 с.
3. Манівчук Ю.В. Екологічні системи аграрного виробництва в Карпатах / Ю.В. Манівчук. – Ужгород: Закарпаття, 1996. – 276 с.
4. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2012 році: статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики, 2013. – С. 20–40.
5. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.
6. Регіони України 2005: статистичний збірник / За ред. О.Г. Осауленка. – К., 2005. – Ч. II. – 810 с.
7. Регіони України 2015: статистичний збірник / За ред. О.Г. Осауленка. – К., 2015. – Ч. II. – 783 с.
8. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21–23.
9. Сільське господарство України за 2014 рік: статистичний збірник / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К., 2015. – 379 с.
10. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік / За ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2015. – 495 с.
11. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік / За ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2015. – 495 с.
12. Статистичний щорічник України за 2005 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2006. – 575 с.
13. Статистичний щорічник України за 2014 рік / За ред. І.М. Жук. – К., 2015. – 586 с.
14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.